

Vojmil Rabadan
Zagreb

IVAN KOVAČIĆ IVKO I NJEGOV LIBAR »SMIJ I SUZE STAREGA SPLITA«

(*Ivan Kovačić: Smij i suze starega Splita, Split, 1971,
vlastita naklada*)

Odavno je bilo prilično poznato, u Splitu i u njegovim »dijasporama«, da u »gradu pod Marjanom« (kako ga kičeno nazvaše sportski reporteri u trenutku poetskog nadahnuća), punom svakojakih osebnosti i iznenađenja, živi i piše originalan i zanimljiv trudenik perom, točnije »lapišon«, I v a n K o v a č i ć, »upražnjujući« prvu od tih svojih dviju aktivnosti već sedamdeset i pet godina (od 1897), a drugu više od pola stoljeća.

Znalo se i to da je dotični »šjor Ivko« autentičan Splićanin »od starine«, u djetinjstvu i mladosti »obišan težak«, a kasnije »državni inpjegat« iliti »poščer« (listonoša), da se nije lako probijao kroz život, a da je kao čitavu školsku naobrazbu apsolvirao »pušku skulu« (osnovnu školu), a ipak je kroz decenije i sve dnevne vlastite i opće prilike i neprilike neprekidno i po nekom posebnom porivu ispunjao onom pomnom i preciznom kaligrafijom negdašnjih učitelja i redovnica silne bilježnice, koje i pretipkane danas ispuniše stotine stranica, pročitane i mahom iskreno pohvaljene (ili, kako bi Slovenci adekvatnije rekli, »občudovane«) od čitavog niza književnih pregalaca i drugih autoriteta, kojima se neka kompetencija u takvim stvarima, ipak, ne može osporiti.

Razumije se da je spomenute Kovačićevim stranicama u prvom redu privlačio sadržaj, zapisi o prošlosti Splita, koji uostalom, i samog autora isključivao zanimaju, bez ikakve spisa-

teljske egolatrije, ali isto toliko ih je ugodno iznenadila umješnost kojom Kovačić svoju građu obrađuje, potvrđujući konstantno neosporivu darovitost pripovjedača.

Zato je prilično začudno, a za naše vrijeme i sredinu i pomalo neugodno što su Kovačićevi spisi doživjeli prvi izlazak u javnost u Americi, dvostrukom zaslugom: splitskoga filologa Radovana Vidovića i jedne američke slavističke katedre, koja ga je, prema tome, smatrala značajnim povjesnim, jezičnim i književnim prilogom.*

Vrijedi napomenuti da je nekoliko primjeraka tog američkog izdanja bilo dolutalo i do izloga zagrebačkih knjižara, otkuda su u živ čas razgrabljeni, pa je potpisani, tek nakon prave detektivske potrage, uspio otkriti jedan, i to kod Nesplićanina i Nedalmatinca, što također nije na odmet zabilježiti.

Prvo splitsko izdanje Kovačića pojavilo se, napokon, godine 1971, i to u nakladi autora, a u redaktorskoj pripremi i tehničkoj organizaciji Radovana Vidovića. Mislim da nije ni kasno ni suvišno »reći koju« o Kovačiću ni danas, pogotovo na stranicama »Čakavske riči«, najpozvanije za takav osvrt.

Kovačićevi pak zapisi, u ovakvu izboru i izdanju, zaslužuju i mogu izdržati i strožu kritičku analizu i valorizaciju od običnog registriranja.

Oni, kako rekosmo, sadrže kroniku ljudi i događaja »staroga Splita« na prelomu prošlog i sadašnjeg stoljeća, i to isključivo iz zapamćenja samoga Kovačića, uz poneku dopunu sjećanja njegovih najbližih srodnika, koja je Kovačić izravno čuo i vjerno prenio.

Znači da taj »ljetopis« Splita seže sve u svemu unatrag negdje do polovice devetnaestog stoljeća, ponekad i malo dalje, a glavnim dijelom obuhvaća prve i naredne godine našega stoljeća. S njim Kovačić, rođen tri godine prije njega, paralelno raste i doživljuje sve njegove metamorfoze i peripetije, pamteći ih u tančine izvanrednom memorijom i bilježeći ih vjerno odmah ili nedugo pošto su se odigrale, kao »svjedok-očevdac«, a ne kao kopist i glosator tuđih pisanih dokumenata, novina, pisama i drugih vrela, što je glavna i najvrednija prednost ove knjige.

Kovačić se ograničuje na svoj *piccolo mondo antico*, ali ga u svojoj jednostavnoj prozi prikazuje tako temeljito i živo da to u našim očima dobiva dublju i širu dimenziju jedne čitave epohe u njenim najrazličitijim ljudskim, socijalnim, ekonomskim i mnogim drugim aspektima.

Možda bi ovdje trebalo najprije odvratiti od Kovačića sumnju grafomanije, koja se olako nabaci kad netko čuje da čovjek bez književne naobrazbe i reputacije gomila brda ispisanih stranica.

* Ivan Kovačić: SMIJ I SUZE STAREGA SPLITA — Laughter and Tears in Old Split — Department of Slavic Languages, The Pennsylvania State University, 1970, Preface Thomas F. Magner, str. 188.

Tko god je, međutim, u svojoj publicističkoj praksi imao prilike upoznati grafomane (kojih, naravno, ima uvijek priličan broj) zna da se reci, koje ti, uglavnom nastrani ljudi, uporno ispisuju, uvijek bave nekim smušenim, mutnim i neodređenim temama »bez glave i repa«, koje »obrađuju« pukim redanjem riječi bez vlastitog i međusobnog smisla i sveze, pa sve skupa odaje kobnu nesposobnost »autora« da ostvare neke pobude, koje im se, tko zna kako i zbog čega, nameću kao njihova potreba i... zabluda.

Daleko od toga, Kovačić trijezno i razborito, čvrsto oduprt o zemlju, od koje se ne otkida, oštrim darom opažanja bistra i zdrava čovjeka (i to jušnjaka!), obogaćena iskustvima i mudrošću narodnih generacija, kojima je on izravan izdanak, a neopterećena balastom knjiških tlapnji, izvještačenosti, tendencija i manira, otvorenim očima (koje umiju uvrebat i karakteristično i pitoreskno) i sa svestranim vječno napetim zanimanjem, promatra stvaran život oko sebe i registrira ga, bez uljepšavanja i bez nagrdivanja za volju kakve umjetne smjernice, onakav kakav jest, s prirodnim i efikasnim jezikom rođenog pripovjedača, koji zna ne samo »gledati nego i kazati«, a kojemu epitet »narodni« ili »pučki« ne umanjuje ni stvarni narativni talenat (koji je u biti isti u bilo kojeg darovitog pisca) ni čitkost, a determinira našeg autora kao imunog od raznih »profesionalnih deformacija« i manirizama literata i pseudoliterata, od kojih rijetki izabranici uspiju umaći tim zamkama »zanata«.

Pročitavši veći dio Kovačićevih rukopisa, mogu dodati da autor i u drugim sastavcima, u kojima se odmiče od Splita, ali ne i od Splitsana i njihovih životnih putova (osobito u vrtlogu dvaju prošlih svjetskih ratova), pa ih piše hrvatskim književnim jezikom, a ne svojom splitskom čakavštinom, i obrađuje ih »literarnije«, ipak ne upada u znatnije nespretnosti i mane, osim ponekih duljina, ponavljanja i suvišnosti, koje bi pažljiva revizija lako uklonila. On uvijek umije pričati jednostavno, ali zanimljivo i s puninom sadržaja. To je, sve u svemu, tipičan slučaj »zakopanog talenta«, koji bi, u drugim okolnostima, bio po svoj prilici, »dalje dotjerao«, ali je i ovako, ako ga svedemo samo na autora splitskih zapisa, osigurao sebi i svojem starom Splitu, skroman ali vrijedan spomen, koji ne valja mimoići.

A, recimo odmah da i u ovom njegovom čakavskom izboru pojedine napise, kao što su »Pada Bajina kuća«, »Prvi put ocon u poje« i mnoge druge možemo, po nadahnutom odbiru teme, subtilnoj poetskoj intonaciji, sasvim modernim aluzijama i asociacijama na mnogo što nedorečeno, a implicitno prisutno, diskretnom humornom zašarom i, na kraju, zaista kvalitetnom obradbom, možemo staviti o bok Franu Mažuraniću i njegovim crticama. Uz najdražu pomisao, koja nam se pri tom nameće: »Pa taj Kovačić očito i ne zna kako dobro piše!...«

»Smij i suze starega Splita« izbor su iz mnogo opsežnijeg gradiva, koje ni u cjelini nije nastalo po nekoj jedinstvenoj koncepciji, dosljednosti ni redosljedu, jer autor naprosto bilježi sve na što se namjerio, ili čega se, bilo kojim povodom, sjetio, pa u njega nalazimo jedno uz drugo i registarsku bilješku, i dokumentarni opis, i anegdotu, i refleksiju, i šire razrađenu novelicu ili portret.

Ta raznolikost, ponekad čak i disparatnost, došla je, naravno, još više do izražaja u ovom, u neku ruku »ogledu« Kovačićevih kronika, pa može ponekad i šokirati.

Ali, s druge strane, to je i specifičnost i draž ovog Kovačićevog šarenog mozaika, koji je, ipak, cjelina, premda mu je neki kamačak zlatan, a drugi samo smeđ ili siv, pa ga, takvog, možemo prihvatiti i s ugodnim iznenađenjem prelaziti iz jedne u drugu materiju i različit tretman.

Na svakoj od njih dočeka nas nov podatak, događaj ili lik iz nekog Splita, koji se današnjem čitatelju mora pričinjati nedohvatno dalek i nezamisliv, kao da zapravo nije nikad ni mogao opstojati, premda ga (sve rjeđi) »stariji« Splićani pamte točno takvim... Upravo takav bio je, na kraju krajeva, Split sve do prvog svjetskog rata, a po mnogo čemu gotovo i do drugoga, ma koliko se to na pogled današnjeg grada Dioklecijana i svetog Duje, toliko proširenog, preobraženog, u svakom pogledu »prestrukturiranog« i, po neumitnim zakonima razvoja, u znatnoj mjeri samom sebi otuđenog, čini gotovo nemoguće...

Ali moguće je i istinito i stapa se u zaokruženu sliku sve što Kovačić bilježi, a u ovoj je knjizi grupirano u tri tematske skupine: I. Stari Split i moje najranije ditiinstvo. (32 »zapamćenja« o sebi i svojoj užoj okolini), II. Jema nas svakakvi. (5 opširnije razrađenih portreta, kojih, inače, ima i u drugim skupinama, jer se čitava građa, razumljivo, isprepliće), III. Razni vrimenski i blagdanski običaji i užance. (Rad u polju, svetkovine, svadbe itd.).

A sve je to autentično, »snimljeno« po naravi u vjernim moment-snimkama oštih i jasnih obrisa i jarkih boja, kao uspio film, u kojemu pred našim očima oživljuju »mularija« u igri, »bevaduri« po konobama, stari »patrijarhe« u čakuli i mudrovanju na kamenoj klupi do crkvenog zida, u zavjetrini i pod ugodnim dražkanjem zimskoga sunca (nekada jedinog »grijanja« splitskog), obitelji okupljene za molitvu, večeru i pričanje u »kužinama« zagušenima gustom *dimom* (»dim« je u starom Splitu ženskoga roda — dima), od koje oči peku i crvene se, razigravaju se jednostavne i skromne »fešte«, toliko željno čekane, intenzivno proživljene i za tadanju mladost upravo senzacionalne, pa radilo se o »izletu« do »dalekog« Poljuda ili »hodočašća« Gospi u Žnjan, ili o blagdanu od kojega se nešto veće, ljepše, dinamičnije i uzbudljivije nije moglo ni zamisliti — o *fjeri* svetoga Duje, ili bolje »svetoga Dūjē«...

Čitavom tom kolopletu negdašnjeg splitskog bivstvovanja Kovačić ništa ne dodaje, ne izmišlja, ne »romansira« i ne »zašećeruje«, jedino diskretno ublažuje naturalizam prikazivanja nekih pojedinosti, (kojih, naravno, ima) ne insistirajući, npr., na zadahu i ostalim pogubnim efektima »slikovite« gnojnice u težačkom dvorištu ili na kakvom drugom detalju više nego oskudnog »standarda« i opasnog primitivizma, kao što su npr. »operacijski zahvati« dobre tete Ane, premda su to bili i te kako bitni i presudni sastojci tadašnjeg življenja a često i umiranja.

Jednu jedinu stvarnu i neprešutljivu crtu splitskog čovjeka Kovačić iz svjesnog ili nesvjesnog obzira ne registrira: surovost, koja uporno izbija i doseže čak razmjere vandalstva, a odnosu, npr., prema javnom dobru (»Ča me stalo, to je općinsko«), i pravu okrutnost prema slabijima od sebe ili prema nekim bićima, koja naprosto, iritiraju i izazivaju, tko zna zašto i tko zna kakve nagone, kao »bidni tovar«, bespomoćni »ridikul« ili miran i umoran radnik (»Vlaj«) koji noću gura svoja teška kolica (a netko mu ih otme i baci u more), ili čak pojedinac koji, npr., piše stihove ili komponira (»Ma ča, on će meni pisat mužiku? Dat ću ja njemu u sakrament...«).

Ta, ne baš bezazlena ni reprezentativna ali stvarna »odlika« Splićanina živi, na žalost, još i danas, kako dokazuju česti novinski protesti na upravo drastična njena ispoljavanja, koja se, u krajnjoj liniji, u nekakvoj evolviranoj »superiornoj« varijanti, mogu prepoznati čak i u gotovo neprekidnoj liniji upornog olimpijskog omalovažavanja i sitnodušnog zlobnog zabadanja ovim i onim putem, pogotovo preko »sredstava javnog informiranja«, svakoga onoga tko u Splitu pokuša što korisno ostvariti. Baš kao što je »mularija« negda (neću reći »i danas«) s neobjašnjivim »guštom« lomila na Rivi granje prije murava, pa onda palmi, koje su pobornici splitskoga napretka neumorno sadili...

Analiza toga virusa, koji nikako ne izumire, i njegovo suzbijanje ne mogu ovdje inicirati, ali trebalo je napomenuti da je naš Ivko nešto ipak previdio, ili, radije, prešutio u svojem iscrpnom kazivanju o rodnom gradu... kako da je mislio: »Ma, molajmo te grube stvari na bandu...«

Konačna ocjena Kovačevićeve knjige dobiva se najočitije njenom usporedbom s prozama Marka Uvodića (o kojemu bi već jednom trebalo napisati temeljitu i objektivnu studiju, da se svedu na pravu mjeru mnoga površna mišljenja i sudovi o njemu) i s po kojim feljtonom o starome Splitu, koji se povremeno javi, osobito u splitskoj štampi.

Upustimo li se u to, morat ćemo zaključiti da je Uvodić uspješan feljtonist, koji više novinarskim nego književnim sredstvima razrađuje i vodi određenom efektu građu, koju su mu drugi pribavljali (jer je on, ipak, bio promatrač i u neku ruku rekonstruktor, a ne dio srca starog Splita).

Kovačić opisuje, kako je rečeno, samo ono čemu je sam bio svjedok, ili je od neposrednih svjedoka saznao, pa je uvijek vjerodostojan, dobro informiran i informativan, a piše ne težeći nikakvom literarnom efektu, (zbog kojih se često stvarnost »aranžira«) pa svoju građu iznosi do sitnice vjerno i iscrpno, u jednostavnom, ali živahnom i ugodnom pričanju, prošaranom netraženim, već spontanim i uvijek umjesnim zapažanjima, refleksijama i jedrim »narodnim« humorom, sjedinjujući sretno dokumentarnost i pripovjeda-laštvo.

Zato njegova knjiga može imati višestruku »primjenu«, da posluži kao bogato vrelo informacija i podloga za filološko, etnografsko, sociološko, povijesno itd. proučavanje Splita (ne samo za vremenski odsjek, koji Kovačić obrađuje). Ona otvara začudan i neizbrisiv pogled u stari Split onima koji bi ga htjeli upoznati i nama »starijima« koji ga poznamo ili smo ga, zapravo, poznavali, a djelovat će »osvježujuće« i umirno na svakog čitatelja opterećenog prazninom i nemirom naših dana, kojemu ove stranice suprotstavljaju viziju jednog vremena koje nije, razumije se, bilo ni idilično ni savršeno, ali je svakako, materijalno mnogo oskudnije neusporedivo mirnije teklo i bilo mnogo više koncentrirano na čovjeku i njegovoj intimi...

Značajnu potvrdu stvarne i preko međa vremena trajne vrijednosti dalo je Kovačićevoj prozi spontano i djelotvorno zanimanje za nju mladih i sasvim moderno orijentiranih splitskih znanstvenih i književnih radnika: Tonči Petrasov Marović priredio je nekoliko emisija po Kovačićevim rukopisima za splitsku Radio-stanicu, izvedenih u siječnju i veljači 1970, a književni povjesnik i jezikoslovac dr Radovan Vidović, strpljivo je i savjesno, s isto toliko ljubavi i književnog ukusa kao i filološke akribije, izabrao i revidirao Kovačićeve tekstove, poprativši ih iscrpnim uvodom, rječnikom od 1580 »prosječnom suvremenom čitatelju nepoznatih ili nejasnih« riječi Kovačićeva jezika, te brojnim ilustracijama o starome Splitu, čemu je drugi poznati splitski povjesničar dr Duško Kečkemet dodao sažet orijentacioni prikaz povijesti Splita »otprilike od 1900. do 1915.«.

(S obzirom na današnje dinaropoklonstvo kao vrhunski i isključivi movens svake aktivnosti, nije suvišno napomenuti da su obojica spomenutih svoj trud oko te edicije izvršili bez ikakve kompenzacije, kao što je i autor bez ikakve pretenzije na zaradu, za samo pokriće efektivnih troškova, dao ne samo rukopis, nego i nemale napore oko sabiranja sredstava, tiskarskih peripetija, otpreme knjiga itd. Svima njima na svemu tome - »čast i fala!«)

Što se tiče Kovačićeve splitske velovaroške čakavštine u Vidovićevoj redakciji treba — prije svake analize i ocjene toga posla — odgovoriti na osnovno pitanje: što je to splitska čakavština? Ali, svaki znalac građe i postupka, morat će, prije odgovora na to pitanje, odgovoriti na nekoliko preciznijih pitanja: 1) u kojemu vremenu?, 2) u kojemu dijelu grada Splita (u kojemu predgrađu ili u Gradu)?, 3) u kojoj socijalnoj sredini?, 4) u kojoj od onih generacija koje se obično susreću za trajanja jednoga prosječnog ljudskog vijeka?. A, onda, svaki pisac *ima pravo*, bez obzira na najveće ili najmanje literarne pretenzije, na *svoj*, veći ili manji stilistički izbor iz općeg fundusa (razgovornoga) jezika. Studijâ o splitskom čakavskom govoru našega stoljeća nemamo. Čakavske su govore u okolici Splita istraživali Belić, Hraste i drugi, Split ostade po strani. (Sjećam se da mi je pokojni profesor Hraste govorio kako u svojem istraživanju izbjegava Split, jer da je dijalekatski previše hibridan.) Da bi se ustanovio neki splitski čakavski razgovorni standard, recimo između dva rata, ili Splićana koji su danas u petom, šestom ili sedmom deceniju života, trebalo bi uzeti razne dijelove grada i razne socijalne skupine i zanimanja, pa istražiti i utvrditi što je zajedničko svima tim generacijama, ili pak jednoj od njih. Dok takvih radova nemamo, mi i ne možemo pouzdano odrediti što je to splitski čakavski govor. Stoga je Vidović ispravno uradio kad je, ispitavši autora do u detalje, njegovu vlastitu praksu postavio kao normu i kriterij u dotjerivanju rukopisa. Poznavajući Kovačićevo djelo u prvoj varijanti rukopisa, valja reći da je Vidović, do konačnoga oblika u knjizi, uspješno obavio golem posao. Što se pak tiče akcenatske problematike, Vidović nas je o tome, osobito o akcenatskoj hibridnosti i slabo izrazitosti, dovoljno informirao u »Bilješki o redigiranju i akcentuiranju Kovačićeva teksta.«

Spomenimo ovom prilikom, da bi trebalo povesti akciju da se sastavi velik rječnik splitskog čakavsko-ikavskog govora kroz stoljeća, koji bi sabrao sve njegove riječi, uz navode otkuda su uzete, i uz razumno eliminiranje tuđica koje su danas poplavile ostatke ostataka negdašnjeg splitskog »pučkog govora«. Leksičko i gramatičko blago splitske čakavštine trebalo bi sabrati iz posljednjih živih usta koje ga još u kakvom zakutku govore, također i iz knjigâ predvodičevskog vremena, protumačiti ga i sačuvati, bar kao što je Vidović ovdje uradio za jezik Ivana Kovačića.

Svakako, knjiga »Smij i suze starega Splita« poziv je na takav pothvat, kojemu bi morala biti neposredna prethodnica.

---

* Manji i rijetki propusti redaktorovi (ili tehničkoga korektora) kao što su npr. »I ona je rodila više *djece*...« ili »žena *posprema* kuću...« umjesto *dice* i *redi kuću* ne kvare općega utiska izvornosti Kovačićeve varijante čakavskog splitskog govora u težačkim ustima velovaroškim prve polovice našega stoljeća.

Za njom bi morali uslijediti i drugi izbori zlatnog zrnja iz bogate Kovačićeve žitnice, a ilustracije u ovoj knjizi (ne baš ujednačeni niz i novinskih reklamnih klišeja i prvorazrednih umjetničkih radova splitskih slikara) morale bi potaknuti izdanje posebnog albuma »Split slikarâ Spliciâna,« koji bi bio i zanimljiv i koristan i mnoge bi vrijedne umjetnike i splitske faze razvoja oteo zaboravu.

Dok se sve to ne ostvari (?), Ivan Kovačić ulazi pomalo u antologijski »status« s pojedinim napisima, između kojih je, čini se, osobito omilio portret »Moja draga tet' Ane.«

No nije ona jedina dosegla razinu i kvalitet inspirirane i dotjerane umjetnine. Treba samo pročitati prikaz splitskog »ridikula« Stipe Bale, jadnika, koji se, npr. nije čak mogao ni otrovati (!), duševnog bogalja, koji je nas djecu ispunjao gotovo mističkim strahom, onako zatvoren u neki svoj nedokučiv unutarnji svijet, čovjeka kojega su njegovi sugrađani krvavo mrcvarili, a Kovačić ga opisuje bez trunke ironije, kao potresnu ljudsku tragediju, s toplom sućuti i gotovo s poštovanjem.

Mnogo bi se sadržajnih i formalnih vrijednosti moglo još pohvalno istaknuti sa svih 270 stranica njegove knjige.

Ona je, konačno, autentičan dokument jedne etape upornog, žilavog i mukotrpnog uspona i afirmacija Splita kroz svoju i tuđu tisućljetnu povijest, elokventan odjek njegove vitalnosti i poleta (koje sve njegove mane ne mogu zasjeniti) što ih je naš jedinstveni grad uvijek ulijevao svojoj djeci porodom, a »posvojčadi« adopcijom, u čarobnom kutiću »između tri brda i dva mora«, jučer i danas, a, nadajmo se, i sutra, kad Kovačićev svijet i Ivkovi opisi toga svijeta budu sve udaljeniji, a, usporedo, vjerujem, i sve draži...